

DINARSKA ALI JADRANSKA RASA? ITALIJANSKI ZNANSTVENI
RASIZEM, SEVERNI JADRAN IN BALKAN

Ana CERGOL PARADIŽ

Univerza v Ljubljani, Filozofska fakulteta, Aškerčeva 2, 1000 Ljubljana, Slovenija

e-mail: Ana.Cergol@ff.uni-lj.si

IZVLEČEK

S pomočjo analize antropoloških znanstvenih člankov, monografskih publikacij in ego dokumentov prispevek naslavlja vprašanje, kako so italijanski rasni teoretiki, posebno tisti iz Severno-Jadranske regije, rasno definirali Slovence in kako se je slovenski znanstveni prostor odzval na italijanski znanstveni rasizem. Relativno številni italijanski rasni antropologi so povsem ali vsaj delno svoje raziskovanje posvetili Severno-Jadranski regiji ali Balkanu. Njihove artikulacije se običajno niso opirale na grobo retoriko in v nasprotju s fašističnim dnevnim tiskom, o Slovencih/Jugoslovanih niso pisali kot o "manjvredni rasi". Kljub temu pa so vendarle podajali politično-motivirane izjave, s katerimi so zagovarjali italijansko ekspanzijo na balkanski prostor in so tako vsaj posredno diskriminirali Jugoslovane.

Ključne besede: rasizem, rasna antropologija, slovensko-italijanski odnosi, fašizem, Severno-Vzhodni Jadranski prostor

RAZZA DINARICA O ADRIATICA? RAZZISMO SCIETIFICO ITALIANO,
L'ALTO ADRIATICO E I BALCANI

SINTESI

Con l'aiuto dell'analisi degli articoli scientifici antropologici, le pubblicazioni monografiche e gli ego documenti, il seguente articolo affronta la questione su come i teorici razziali italiani, specialmente quelli della regione del nord Adriatico, definirono dal punto di vista razziale gli Slavi e come reagirono gli esperti del campo scientifico sloveno al razzismo scientifico italiano. Un numero relativamente alto di antropologi razziali italiani ha completamente ovvero almeno parzialmente dedicato le loro ricerche alla regione del nord Adriatico o ai Balcani. Solitamente il loro linguaggio non si basava su una retorica austera e a differenza dai quotidiani fascisti non si riferivano agli Sloveni/Jugoslavi come a una "razza inferiore". Nonostante ciò presentavano affermazioni politicamente motivate con le quali incoraggiavano l'espansione italiana sull'area balcanica e in questo modo almeno indirettamente discriminarono i Jugoslavi.

Parole chiave: razzismo, antropologia razziale, relazioni italo-slovene, fascismo, regione adriatica nord-orientale

UVOD¹

Razlage, ki se opirajo samo na pomen izključevalnih ideologij kot je rasizem, in zanemarijajo vlogo drugih silnic, npr. geopolitičnih in gospodarskih okoliščin, nezadostno pojasnjujejo vlogo in razsežnosti političnega nasilja v odnosu do drugih etničnih skupin (Moses & Bloxam, 2011). Kljub temu ne gre spregledati, da so v preteklosti in še posebej v obdobju med obema vojnama psevdoznanstvene teorije pomembno utemeljevale grobo nasilne prakse v nacionalni in mednarodni politiki. Ideološka legitimacija nasilja tudi ni zaposlovala samo »običajno osumljenih« humanistov, torej literatov, novinarjev, zgodovinarjev in jezikoslovcev pri gradnji izključevalne narodne identitete, pač pa so jo z izumljanjem novih, domnevno biološko utemeljenih znanstvenih smeri podpirali celo naravoslovci (Ash, 2012; Turda, 2010; Turda & Quine, 2017).

Vede kot so rasna antropologija, rasna psihologija, statistika, evgenika, biotipologija, pa tudi geografija, serologija in demografija so z domnevno naravoslovno natančnostjo in objektivnostjo podpirale znanstveni rasizem in hranile ekspanzionistično politiko tudi italijanskega fašističnega režima. V zadnjem obdobju so izšla pomembna historiografska dela, ki pojasnjujejo vlogo uveljavljenih italijanskih znanstvenikov pri utemeljevanju rasističnih/diskriminatornih praks italijanskega fašizma (Israel, 2010; Cassata, 2011; Beer, Foa & Iannuzzi, 2010; Burgio, 1999; Gillette, 2002). Tovrstne študije pomembno razbijajo mit o »dobrih Italijanih«, saj postavljajo pod vprašaj zastarelo tezo, da italijanski fašizem biološkega rasizma sploh ni poznal, oziroma ga je šele tik na predvečer druge svetovne vojne bolj ali manj nepovoljno/pod prisilo prevzel od Nemcev. Toda, med tem ko natančno razdelajo odnos italijanskega znanstvenega rasizma do Judov in temnopoltega prebivalstva italijanskih kolonij, se njegovemu odnosu do Slovencev oziroma Južnih Slovanov po večini ne posvečajo (Collotti, 1999), zato ga bom vsaj v obrisih predstavila v pričujoči študiji. Vprašala se torej bom, če in kako so italijanskih rasni teoretiki, predvsem fizični antropologi iz obmejne regije, prispevali k legitimaciji fašističnega nasilja do slovenskega prebivalstva in ekspanzionistične politike na Balkanu in kako je na njihov diskurz s protiargumenti odgovorila slovenska (psevd)znanstvena srenja.

O RASNI ANTROPOLOGIJI NASPLOH

Na prehodu iz 19. v 20. stoletje je dednostna teorija širila svoj vpliv na številne stroke, posebej fizično antropologijo. Raziskovalna vprašanja o »rasnem izvoru«, »rasnih spremembah«, »rasnem mešanju« in poglavitnih komponentah domnevno čistih ras, so se pomaknila v središča številnih raziskav. Koncept rase se ni več toliko gradil na kulturnih kriterijih, kolikor na bioloških, v ozadju telesnih in psiholoških razlik so raziskovalci iskali genske dejavnike (Teschler-Nicola, 2006; Turda, 2010; Turda & Quine, 2017).

Rasni antropologi niso uspeli povsem poenotiti kriterijev za določanje rasnih tipov. Nekateri so se pri svoji kategorizaciji ravnali »po tipični kombinaciji štirih dednih znakov

1 Članek je nastal v okviru projekta *Oborožena meja. Politično nasilje v severnem Jadranu, 1914-1941* št. J6-7152, ki ga je financirala Javna agencija za raziskovalno dejavnost Republike Slovenije.

(lastnostih)« (Škerlj, 1937, 158), torej po višini, barvi oči, barvi las in okrogloglavi (brahikefalni) ali podolgovati (dolihokefalni) obliki lobanje. Na podlagi naštetih kriterijev so razlikovali več evropskih ras, npr. dinarsko, norijsko, savsko, nordijsko, baltsko, alparmensko, sredozemsko in druge (Škerlj, 1937; Biasutti, 1941).

Mnogi fizični antropologi so deklarativno zavračali idejo o rasni čistosti posameznih etničnih skupin in nenehno poudarjali, da koncepta naroda ne gre enačiti s konceptom rase (Škerlj, 1934).

Kljub tovrstnim benevolentnim izhodiščem pa so, kakor opozorja Marius Turda, vendarle s podatki, ki so jih pridobivali s pomočjo raziskav na živih populacijah, poudarjali kvalitete na njihovem narodnostnem območju domnevno prevladujočih ras in s tem še dodatno krepili kulturne teorije o etnogenezi naroda (Turda, 2010).

Jugoslovanski raziskovalci so v skladu z antropološko šolo avstrijskega avtorja Viktorja Leibelterja denimo svojo državo opisovali kot poseljeno s prebivalstvom, ki naj bi imelo poteze več ras, od katerih so zlasti dinarsko, prepoznavno po visoki rasti, temnih očeh, svetlih laseh in okrogli obliki lobanje, razumeli kot najbolj razširjeno in avtohtono (Škerlj, 1928; Biasutti, 1941). Združevala jih je tudi kritična drža do nacističnega nasprotovanja mešanju (evropskih) ras in poveljevanja čiste nordijske rase (Cergol Paradiž, 2015).

Italijanski fizični antropologi, so se pri razumevanju rase običajno umeščali v dve smeri, mediteranistično in nordicistično. Prva, ki jo je v začetku 20. stoletja utemeljil Giuseppe Sergi (1841–1936), je zarisovala kontinuiteto med novodobno italijansko državo in rimskim imperijem. Italijanom je pripisovala pomen utemeljiteljev zahodne civilizacije. Predvsem pa je poudarjala veljavo na apeninskem polotoku in tudi širše bojda avtohtone »mediteranske rase«, ki naj bi jo zaznamovali temni lasje in oči, nizka rast in podolgovata oblika lobanje (Gillette, 2002; Biasutti, 1941).

Nordicisti so na drugi strani sledili nemškimi antropologom v poveljevanju nordijske rase, s svetlimi lasmi in očmi, visoko rastjo in podolgovato obliko lobanje. H nordijski rasi so na vsak način hoteli šteti tudi Italijane, zagovarjali so grob biološki rasizem do Judov in temnopoltega kolonialnega prebivalstva. Ta njihov skrajno rasistični pristop je leta 1938 dobil svojo materialno podlago v zloglasnem Rasnem manifestu (*Manifesto della razza*) in rasnih zakonih, s katerimi so med drugim prepovedali poroke Italijanov z afriškim prebivalstvom ali Judi. Glavni predstavniki nordicističnega tabora, med njimi npr. Guido Landra (1913–1980), Telesio Interlandi (1894–1965) in Lidio Cipriani (1892–1962), so svoje prispevke objavljali v reviji *La difesa della razza*, glasilu italijanskega znanstvenega rasizma (Israel, 2010; Cassata, 2011; Beer, Foa & Iannuzzi, 2010; Burgio, 1999; Gillette, 2002).

Poleg nordicistov in mediteranostov so se v Italiji s z rasnimi teorijami ukvarjali še drugi avtorji, npr. znani filozof in ezoterik Julius Evola (1898–1992), ki je poudarjal pomen duhovnih in zgodovinsko-kulturnih lastnosti ras pred antropološkimi (Gillette, 2002).

Tako kot ni bilo enoznačnih potez italijanskih rasističnih teorij, tako tudi najbrž ni bilo enovitega pogleda italijanskih rasnih teoretikov na Slovence, oziroma širše, jugovzhodni Slované. Kakor pojasnjuje Marta Verginella, se je načeloma v historiografiji uveljavila teza, da italijanski fašistični režim do Slovanov ni vzpostavljaj biološkega, ampak kulturni rasizem. Fašisti so verjeli v manjvrednost slovanske kulture, Slovence pokušali

podjarmiti z intenzivno raznarodovalno politiko, niso pa jih denimo diskriminirali na strogo biološki ravni recimo s prepovedjo mešanih zakonov. Najnovejše historiografske študije pa vendarle opozarjajo na to, da je ločnica med biološkim in kulturnim rasizmom pogosto zabrisana in je zato odgovor na vprašanje o pogledu italijanski rasnih teoretikov na Slované morda veliko bolj kompleksen kot se je sprva mislilo.

O tem pričajo tudi stališča, ki so se že pred prvo svetovno vojno izoblikovala na narodnostno mešanem območju Avstrijskega Primorja, kjer so bila nacionalna trenja bolj poudarjena. Italijanski publicisti in zgodovinarji, ki so v Primorju nastopali s pozicije (politične in gospodarske) moči, so Slované opisovali kot manjvredno, grobo in neotesano barbarsko ljudstvo, »kmetavzarje«. Negativna nastrojenost se je z napredovanjem političnega iredentizma in hkratnega vznika južnoslovanskih nacionalističnih gibanj samo stopnjevala (Verginella, 2016; Collotti, 1999). Tullia Catalan prepoznava dve fazi tovrstne stereotipizacije. V prvi, med letoma 1880 do leta 1907, so Slované prvenstveno prikazovali kot neizobražene in necivilizirane. V drugi, radikalnejši fazi, med letoma 1908–1914, pa se omenjene prikaze (podobno kot v antisemitističnem diskurzu) še obtežili z metaforami iz živalskega sveta, ki so še bolj izpostavile podrejenost Slovanov (Catalan, 2015). Tik pred prvo svetovno vojno je denimo publicist Ruggiero Timeus reševanje domnevno nespravljalivih odnosov med Italijani in Slovani predstavljal na načine, ki so se v svojem poudarjanju kvalitativnih razlik med rasami že močno približali odkritemu biološkemu rasizmu. Trdil je, da »civilizacije ne napredujejo s sporazumi, temveč z rasnimi boji«, ki se lahko končajo šele s popolnim uničenjem nasprotnih rase (Verginella, 2016).

Med vojno, tik po njej in zlasti v obdobju fašizma se je protislovanska retorika okrepila, v tekstih italijanskih intelektualcev iz Avstrijskega Primorja sta se termina »kri« in »rasa« začela še pogostejše pojavljati (Catalan, 2018). Giuseppe Cobol je npr. predlagal prisilno asimilacijo in postopke za dokončno izselitev subverzivnih elementov slovanskega prebivalstva (Verginella, 2016). Tudi Mussolini je, kljub svojemu sprejemljivemu odnosu do rasnih konceptov (Gillette, 2002), na več mestih govoril o Slovanih kot »manjvredni in barbarski rasi«, proti kateri je treba nastopiti z najstrožjimi političnimi sredstvi.² Toda ali so se tovrstne koncepcije »obmejnega rasizma«, ki jih je prevzemal Mussolini, oblikovale znotraj takratne znanosti in se zrcalile v utemeljevanjih najbolj znanih in pomembnih italijanskih antropologov?

ITALIJANSKI RASNI ANTROPOLOGI O SLOVENCIH IN SLOVANIH

Posamezni italijanski rasni antropologi so svojo raziskovalno pot vsaj delno, če ne celo v celoti posvetili severno jadranskemu prostoru ali Balkanu. Zanimanje za omenjene regije se je okrepilo že pred prvo svetovno vojno posebno med avtorji, ki so se rodili v Avstrijskem Primorju ali so delali na inštitutu za antropologijo v Padovi. Tako je v Trstu rojeni antropolog Ugo Vram že leta 1903 preučeval lobanje na Kranjskem (Vram, 1903), Vincenzo Giuffrida Ruggieri pa je raziskovalno polje še razširil z antropološkim razisko-

2 Glede Mussolinijevega odnosa do Slovencev glej npr. Pirjevec, 2016.

vanjem Dalmacije in celo Albanije (Giuffrida Ruggieri, 1906; Pizzato, 2011/2012). Med tem je Enrico Tedeschi (1860–1931), vodja zgoraj omenjenega inštituta, pisal o kraniologiji antičnih in živečih populacij v Istri in o alpskih rasah.³ Celo starosta italijanske rasne antropologije in Tedeschijev ter Vramov mentor, Giuseppe Sergi je manjši delež svojih raziskav posvetil sorodnim tematikam. V svojem monumentalnem delu *Italia. Le origini*, ki je izšlo leta 1919, je denimo pisal o Keltih kot prvih prebivalcih Veneta in o Venetih kot daljnih sorodnikih Slovanov, ki so se na balkanskem območju naselili dolgo pred Srbi, Hrvati in Slovenci (Sergi, 1919).

V obdobju fašizma pa je morda največ raziskovalne pozornosti Balkanu in Julijski krajini posvetil Francesco Battaglia (1896–1958). Antropolog, ki se je rodil v Trstu, je poučeval na univerzi v Padovi in vodil tamkajšnji antropološki inštitut, kasneje je zaradi uvedbe rasne politike v državi, ki je zapovedovala poučevanje demografije ras, dobil še prilžnost poučevanja na Univerzi v Trstu (Vinci, 1997).

Battaglia zagotovo ni pripadal tisti skupini italijanskih antropologov, ki so izražali najbolj neposredno rasistična stališča do Slovencev ali Jugoslovanov, saj se je podobno kot denimo Giuffrida Ruggieri in v nasprotju z avtorji kot je bil Guido Landra, h kateremu se vrnemo v nadaljevanju, v svojih tekstih običajno izogibal neposrednim vrednostnim sodbam (Pizzato, 2011/2012; Puccini, 1996). Kljub temu ob pozornem branju njegovih zamisli o rasni sliki Jugoslavije zasledimo nekatera politično tendenčna mesta.

V prispevku, ki ga je Battaglia objavil v *Geopolitici*, je sicer Jugoslovane uvodoma označil kot »mlad in perspektiven narod,« (Battaglia, 1939, 275), ki jih v etnično-jezikovnem smislu sestavljajo jugozahodni Slovani s pripadajočimi jeziki, med katerimi tudi slovenščini-morda presenetljivo- ni odrekel statusa knjižnega jezika, prav tako ni zanikal prisotnosti slovenskega življa v Julijski krajini. Toda jezikovno-etnične slike Jugoslavije ni neposredno zrcalil v antropološko.

Posamezne skupine Slovencev, Hrvatov in Srbov naj bi se po njegovem mnenju v 6. stoletju iz Vhodne Evrope preselile na Balkan in pomešale z avtohtonim prebivalstvom. Izvorno naj bi med njimi prevladovala kratkoglava baltska rasa. Tako kot naj bi nordijska rasa predstavljala antropološki izvor Germanov, mediteranska rasa pa Italijanom, naj bi baltska rasa razkrivala etnogenezo Slovanov (Battaglia, 1939). Njegovo mnenje se je na tem mestu krepko razlikovalo od mnenja slovenskih antropologov, npr. Zupaniča⁴ in Škerlja, ki so trdili, da so bili prvotni Slovani dolgoglavi in zvečine pripadniki *nordijske rase* (sic!) (Škerlj, 1928). Toda Battaglia je vztrajal⁵: sodeč po srednjeveških arheoloških najdiščih so slovanski priseljenci na področje Jugoslavije prinesli baltski rasni tip, vendar

3 Glej npr. Tedeschi, 1895.

4 Zupanič je pokušal ovreči idejo o (južnih) Slovanih kot inferiorni nearijski rasi ter celo dokazoval nasprotno, da so Slovani izvorno pripadali arijskim oziroma nordijskim rasam. Meritve lobanj iz srednjega veka, naj bi namreč po njegovih izračunih pokazale, da so bili »Jugoslovani narod visoke rasti, dolihoidnih lobanj in svetle kompleksije«, da pa so se potem skozi stoletja spremenili in so sedaj povečini brahikefalni (Zupanič, 1933; Jezernik, 2009).

5 Sergi je posmehljivo pisal o slovanskih antropologih, ki na vsak način želijo, da bi bili njihovi predniki dolikohedralni in si zato izmišljujejo nenavadne teorije o metamorfozi lobanj, kar ne ustreza biološkim evolucijskim pravilom (Sergi, 1919).

se je kasneje ohranil le v zametkih. Kajti antropološke meritve na živečih ljudeh sedaj kažejo, da v jugoslovanskem prostoru prevladuje Jadranska rasa, kakor je poimenoval tisto raso, ki so jo jugoslovanski antropologi označevali za dinarsko.⁶

Najbolj čista je v srednjih dinarskih predelih, med tem kot so obrobja, npr. Dalmacija in Slovenija, bolj rasno pisana.

Po Battagli so odnosi med Slovani in Jadransko (dinarsko) raso ter ugotavljanjem njenega izvora, vse prej kot preprosti tudi zaradi vpliva politike (Battaglia, 1941). Jadranski rasni element v Jugoslavijo naj ne bi prinesli Slovani, pač pa ljudstva, ki naj bi na balkanskem polotoku in v Benečiji živel pred njihovim prihodom in so etnično najverjetneje pripadala Veneto-ilirum. Čeprav naj bi se ljudstva na tem območju v jezikovnem smislu slovanizirala, pa naj bi v biološkem smislu torej nekako ohranjala značilnosti predсловanskih ras (Battaglia, 1941; Battaglia, 1939).

K predсловanskemu izvoru dinarske rase so se tedaj nagibali tudi nekateri jugoslovanski antropologi, vendar so pokušali dokazati njeno avtohtonost v balkanskem prostoru (Škerlj, 1928). Battaglia se ni strinjal. Predpostavljati je mogoče da zato, ker je s poudarjanjem pomena Veneto-ilirum posredno balkanski prostor pokušal izvorno navezati na italijanski prostor (Battaglia, 1941; Battaglia, 1939).

To njegovo morebitno politično agendo še bolj nazorno kot raziskovanja o prebivalstvu Jugoslavije potrjujejo njegova raziskovanja o prebivalstvu Julijske krajine.

V študiji, ki jo je spisal že leta 1934, je poudaril, da na območju Julijske krajine prevladujejo skupine, ki govorijo beneške in prabeneške dialekte in so iz antropološkega vidika slabo raziskane. Sicer so antropološki značaj teh predelov preučevali nekateri tuji strokovnjaki (Weisbach, Škerlj), vendar so se ti zvečine osredotočali na skupne »aloglotov« in »alogenov«⁷, glede na to, da je bil njihov osrednji namen raziskovanje nemških in slovanskih etničnih skupin s področja Alp in Balkanije (Battaglia, 1934). Toda v »tem strastnem obdobju aktivnosti in del, ki zaznamujejo v vseh poljih drugi prepoved naših narodnih energij«, tako Battaglia, »je naloga našega inštituta [torej inštituta za antropologijo v Padovi] antropološko preučevanje iredentističnih ozemelj, še zlasti jadranskega, iz katerega je izšel prastari rod *Venetov*, ki je dal zgodovini beneške dože« (Battaglia, 1934, 77). Battaglia je torej antropologijo razumel v službi uresničevanja nacionalističnih ciljev na področju severnega Jadrana. Z merjenjem arheoloških ostankov je dokazoval, da naj bil brahikefalni (kratkoglavi) tip v Julijski krajini in Umbrijskih Apeninih prisoten že v železni dobi, na Balkanu pa naj bi vse do poznega srednjega veka prevladoval dolikokefalni tip, potem pa naj bi sledila hitra »brahikefalizacija«, ki ni imela slovanskega izvora (Battaglia, 1934).

Da naj bilo prvotna plemena Balkana dolgoglava in sredozemskega izvora, je pred njim trdil že Giuffrida Ruggieri. Nasprotno pa so jugoslovanski raziskovalci trmasto

6 Tako je Škerlj utemeljeval zgrešenost izraza jadranska rasa: »naziv 'jadranska' bi mogel ustvariti napačen pojem o razširjenosti te rase. Na drugi strani Jadrana je namreč dinarska rasa že znatno redkeje zastopana in predvsem že jako pomešana z alpsko in sredozemsko. Njeno jedro je gotovo pri nas v Jugoslaviji, in sicer res v Dinarskem sistemu.« (Škerlj, 1928, 36).

7 S tema izrazoma so fašistične oblasti praviloma označevale slovansko in hrvaško prebivalstvo v Italiji (Kacin Wohinz, 1990; Verginella, 2009; Klabjan, 2007).

zagovarjali pozen prihod dolgoglavcev na balkanski polotok, kar jih je nekako ponovno pripeljalo k tezi o avtohtonosti brahikefalnih (kratkoglavih) in od apeninskega polotoka ter germanskih ozemelj neodvisnih Dinarcev (Škerlj, 1928; Battaglia, 1941).

Nekatere teze o Jugoslovanih, ki so jih nakazali Sergi, Battaglia in ostali zgoraj omenjeni avtorji, so dodelali sodelavci revije *La difesa della razza* in jih še bistveno bolj podredili političnih interesom.

Spčetka sicer, v prvih številkah, *La difesa della razza* o teh tematikah ni izrazito veliko pisala. Članki denimo, o rasah v Jugoslaviji, so bili tudi bolj opisne narave in z manj jasno politično agendo v ozadju (Puccini, 1996; Puccini, 1994; Sluga, 2003), med drugim tudi zato, ker so povzemali po jugoslovanskih avtorjih, zlasti Božu Škerlju in Branimirju Malešu (Landra, 1939). Leta 1939 je revija celo objavila Škerljev članek. Urednik revije, Telesio Interlandi, je v opombah pri tekstu Škerlja opisal kot pomembnega strokovnjaka, vendar je dodal nekaj plemeničnih pripomb, s katerimi je podobno kot zgoraj omenjeni avtorji nasprotoval sklepom o rasni različenosti v italijanskem in balkanskem prostoru. Trdil je, da prebivalstvo na Vzhodni in Zahodni strani Jadrana, od Julijske krajine pa do Umbrije, skupaj pripada »Jadranski rasi«, ki je le veja v Italiji prevladujoče Mediteranske rase (Interlandi pri Škerlj, 1939).

V *Difesi* je o Slovencih nato še bolj podcenjujoče pisal Giorgio Almirante (1914–1988). V prispevku o Istri je tako poudarjal: »Vse tisto, kar je lepo tu v Istri je zgodovinsko in rasno gledano italijansko. Slovanska jedra, ki so imigrirala v izjemno poznih obdobjih, kljub njihovi številčnosti, minimalno prispevajo civilizacijskemu napredku regije« (Almirante, 1940, 34).

Več prispevkov, ki so se navezovali na jugoslovanski prostor, je *La difesa* prinašala po letu 1941, ko so si Italija, Nemčija in Madžarska po kratkotrajni vojni in porazu Jugoslavije razdelili del njenega ozemlja. Na zasedenem ozemlju so fašisti naleteli na odporniško gibanje, ki ga je *La difesa* poskušala interpretirati v rasnem smislu. O Slovanih je pisala kot o izjemno snažnem ljudstvu, ki navidezno daje občutek o rasni večvrednosti. Z njimi so Italijani sprva lepo sodelovali, potem pa so sčasoma pojavili uporniški elementi, ki so pokazali na podtalno izprijenost rase (A.U. [neznani avtor], 1942).

Po letu 1941 se je *La difesa* večkrat vrnila k (bivšemu) jugoslovanskemu prostoru. Hrvate je predstavljala kot napredno ljudstvo, ki rasno ne pripada Slovanom. Pozdravljala je ustanovitev Neodvisne države Hrvaške, marionetne države sil osi. O Srbih se je revija izražala kot o pretirano megalomanskem ljudstvu, nezmožnem za uresničitev svojih prevelikih osvajalskih ambicij, Slovencev pa sploh ni omenjala (Graziani, 1941).

Na več mestih je poudarila, da so se po prvi vojni na Balkanu ustvarile rasno neskladne državne tvorbe, ki bi jih lahko s svojo rasno politiko in asimilacijo pravilno disciplinirala samo Italija (Landra, 1942; Cipriani, 1941). Kakor je razlagal Lidio Cipriani: »Gre za civilizacijo, ki zahteva dolgo obravnavo, med so se je ji oni šele približujejo. Lahko jo asimiliramo zato, ker so njihovi rasni elementi odlični in pripadajo najboljši evropskim sestavinam, toda potrebno jih je urediti in disciplinirati« (Cipriani, 1941, 9).

Fašistični rasni teoretiki, vsaj tisti, ki so objavljali v *Difesi* običajno o prebivalcih bivše Jugoslavije niso pisali kot o (biološko) manjvredni rasi, vendar so hkrati definirali za zmotne tiste rasne teorije, ki so kakorkoli na področju bivše Jugoslavije propagirale

(pan)slavizem. Prvič zato, ker naj bi krepil vpliv Rusije ter s tem tudi boljševizma. V propagiranju slovanstva regije so italijanski rasni teoretiki torej ponovno videli le sredstvo za uveljavljanje interesov močnejših, »zunanjih« sil. Če so pred prvo svetovno vojno to močnejšo silo enačili z nemškim oziroma avstrijskim imperializmom, so ju na predvečer druge svetovne vojne enačili predvsem z anglosaškimi samaritanskimi prizadevanji ali s sovjetskem ekspanzionizmom.

La difesa della razza je poročala, da je leta 1938 Urad za preučevanje in propagando rase (*Ufficio Studi e propaganda sulla razza*) opravil neke vrste anketo, v kateri je rasne teoretike iz različnih držav spraševal za mnenje o italijanskem rasizmu. »Zahodni« rasni teoretiki naj bi se o njem izrekli odklonilno, med tem ko so ga balkanski rasni teoretiki podpirali.

Če se osredotočimo na jugoslovanske antropologe, predvsem na Škerlja, bi lahko verjeli, da jih je italijanski fašistični rasizem s svojim poudarjanjem »mediteranske rase« sploščeval morda res plašil manj kot nacistični.

Škerlju predstavljena strokovna nesoglasja tudi niso preprečila, da bi z italijanskimi antropologi korespondiral in z njimi celo raziskovalno sodeloval.⁸

Toda začetek izhajanja revije *La difesa della razza* je vendarle pritegnil nekaj kritične pozornosti tudi v slovenskem tisku in med slovenskimi avtorji. Primorske Slovence, kakor je poročalo časopisje, je posebej razburila naslovnica prve številke revije z zemljevidom, ki je prikazoval, predele, kjer naj bi bivala izključno italijanska rasa. Med temi so bili, kakor so neodobravajoče pisali slovenski avtorji, tudi »naša Notranjska, Gorski Kotar, Hrvaško Primorje in Dalmacija«.⁹

Slovensko intelektualno okolje je tudi nasploh zaznalo obrat v italijanski rasni politiki konec tridesetih let. V nekaterih primerih ga je pozdravilo s tihim odobravanjem,¹⁰ toda v številčnejših je do njega izrazilo nelagodje. Tako je je npr. leta 1938 pisala poljudno znanstvena revija *Življenje in svet*:

Enciclopedia Italiana [...] izvaja pod značko razza: ‚Plemen ni. Biva samo italijansko ljudstvo ali italijanski narod [...]‘ Vse mine, gine, se razblini. Med tem je germanski rasizem pognal laško vejico. Danes imamo italijansko raso, ki je ‚nordijska‘ (severnjaška). Tako nam odločno razlaga Cogni v pravoverni knjigi ‚I valori della razza italiana‘. Poslušajmo ga: ‚Prave nordijske prosvete so na jugu, zlasti v Sredozemlju. Veliki Italijani so narodijski mediteranci ali mediteranski nordijci‘ [...] ‚Italijanski narod je v celoti duhovno dokaj bližji nordijskim rodovom – na primer Nemcem in Angležem – nego Francozi.‘ Te domislice bi bile nedolžne, da niso uradno naročene.¹¹

8 BF UNILJ, Korepondenca Škerlja, Korepondenca med Škerljem in Lidijem Cipriani (1935–1941); Korepondenca med Škerljem in Francescom Battaglia (1935–1941).

9 Slovenski dom, 30. 1. 1939: Plemena v štirih barvah, 3.

10 Slovenec, 3. 9. 1938: Italija proti Židom, 1.

11 *Življenje in svet*, 3. 10. 1938: Rasizem, 222. Podobno tudi: Naša misel, 20. 4. 1939: Besede in dejanja, 5.



Sl. 1: La difesa della razza, letnik 2, št. 5, 5. januar 1939 (XVIII), 7.

UHAJANJE V DRUGE DISCIPLINE

Rasne interpretacije v odnosu do Jugoslovanov zasledimo tudi pri nekaterih prominentnih italijanskih geografi. Tako je eno najpomembnejših italijanskih monumentalnih del o človeških rasah z naslovom *Le Razze e i popoli della terra (Rase in ljudstva sveta)* (Biasutti, 1941) izšlo pod uredništvom uglednega geografa Renata Biasuttija (1878–1965). V njem je sicer odlomke o balkanskih predelih prispeval zgoraj omenjeni antropolog Francesco Battaglia (Battaglia, 1941). Vendar se je tudi sam Biasutti raziskovalno zanimal za balkanske narode. Po prvi svetovni vojni je denimo antropološko raziskal avstro-ogrske ujetnike, specifično Hrvate, Slovence, Romune in Madžare (Biasutti, 1921; Turda, 2010) in tvoril sorodne zaključke kot Sergi ali Battaglia.

Podobno je pristranskost v odnosu do Jugoslovanov pokazal geograf Gioto Dainelli, ki je že pred nastopom fašizma npr. pisal o nepremostljivih razlikah med Srbi in Hrvati, o hegemonskih težnjah Srbov kot tudi o nesmiselnosti podpiranja združevanja Blakanske regije (Dainelli, 1922).

Še najbolj eksplicitno pa je italijansko nadvlado na Balkanu in v severno jadranskem prostoru iz perspektive geografskih znanosti, ampak s ponekod podobnimi argumenti kot *Difesa* utemeljevala revija *Geopolitica*, ki je izhajala med letoma 1939–1942 v Milanu ob navdušeni podpori italijanskega šolskega ministra Giuseppeja Bottaia in na znanstveno pobudo geografov Giorgia Roletta in Ernesta Massija iz Univerze v Trstu.

Revija, ki se je dejansko porodila znotraj tržaškega univerzitetnega okolja kot izraz »posebne obmejne realnosti« (Antonsich, 1994, 271), je predstavljala smernice samosvoje italijanske geopolitike, ki se je tedaj želela otresti vplivov starejših nemških geopolitičnih doktrin, usmerjenih k geografskemu determinizmu (Ratzel).

Njeni predstavniki so pokušali postaviti temelje fašistične zunanje (in kolonialne) politike, čeprav so s svojim premišljenim in domnevno znanstveno podprtim pristopom bolj potrjevali kot krojili že sprejete strateške načrte italijanske države v povezavi z severozahodno Afriko, vzhodnim Jadranom, in nekaterimi drugimi območji. Glede vzhodno jadranskega prostora so se v njihovih traktatih ponavljale afirmacije, ki smo jih zasledili tudi v *La difesi* in drugih fašističnih revijah, in sicer, da je izid prve svetovne vojne Italiji prinesel »pohabljen zmag« (vittoria mutilata) v korist Slovanov in da gre pri Jugoslaviji za povsem umetno, s pomočjo zahodnih sil ustvarjeno tvorbo. Kasneje, v času vojne je revija podpirala nastanek NDH (Antonsich, 1994; Perrone, 2014). Vinci meni, da je prav ta revija predstavljala tisto iz znanstvene perspektive najbolj ugledno sredstvo za promocijo spremenljivosti italijanske ekspanzije na Balkan (Sluga, 2003 po Vinci, 1992).

Geopolitica je pozivala k oblikovanju sinteze vseh vej geografije, tudi »človeške« oziroma antropološke, s katero je posegala v raziskovalne tematike rasnih teoretikov. Tako se je pri utemeljevanju svojih strateških stališč opirala na antropološke argumente. Pisala je denimo o obstoju posebne »rimske rase« kot rezultatu popolne spojitve mediteranskih dolihokefalnih elementov z arijskimi brahikefalnimi elementi in z njo opravičevala hegemonijo v Mediteranu, ki ga je razglašala za italijanski »vitalni interes« (Antonsich, 1994; Perrone, 2014).

Da bi še bolj znanstveno okrepila rasnoteoretično strujo znotraj svoje revije sta Giorgio Roletto in Ernesto Massi v njeno uredništvo povabila prav omenjenega Battaglio, ki

je v prispevku v reviji tudi obelodanil svoj že opisan pogled antropološke slike Julijske krajine in Balkana (Battaglia, 1939).

Poleg rasističnih ideologov okoli ved, kakor sta bili antropologija in geopolitika, je imela pomemben vpliv na znanstveno definiranje rasnih razlik tudi italijanska rasna psihologija z njunima glavnima predstavnikoma, Mariom Canella (1898–1982) in Nicolom Pende (1880–1970). Nicola Pende, ki je vseskozi ostal zvest mediteranist, je menil, da se tri temnolase rase (mediteranska, alpska in dinarska) naravno ujemajo, med tem kot odbijajo svetlolase rase (nordijce in baltike). Rimska kultura, kakor je menil, lahko obstoji samo s skupnim delovanjem rjavolasih ras, med tem, ko se nordijska in slovanska duša ne skladata z mediteranskim okoljem (Gillette, 2002). Mario Canella pa je drugače opredeljeval dinarsko raso kot Pende in zgoraj navedeni avtorji. Če so ti pozitivne rasne lastnosti pripisovali celotni dinarski rasni skupini, jih je po drugi strani Canella pripisal samo njenim določenim segmentom, predvsem venetskimi in dalmatinskimi podskupinam, medtem kot je hrvaške, bosanske, albanske in bolgarske podskupine Dinarcev imel za manjvredne (v primerjavi z nordijsko ali mediteransko raso) ter tako odpiral pot smeri, ki bi lahko nad njimi izvajala povsem odkriti »biološki razizem« (Volpato, 2000).¹²

Toda tovrstne ideje ga niso odvrnile, da bi iskal stike z jugoslovanskimi okoljem. Po drugi svetovni vojni je celo pokušal prepričati jugoslovanske oblasti in antropologe, da njegovo knjigo prevedejo v srbsčino, kar so slednji sprejemali z relativno naklonjenostjo, glede na to, da je Canella v obdobju med vojno domnevno veliko pomagal jugoslovanskemu ljudstvu.¹³

Tudi Pende v svojem zasebnem življenju, kakor kažejo nekateri indici, ni gojil vnaprejšnje nenaklonjenosti do slovenskih/jugoslovanskih raziskovalcev. Ko je Škerlj v času druge svetovne vojne prebival v Rimu, ga je Pende z veseljem povabil na svoj inštitut in ga tudi »dobro založil s separati in eno knjigo.«¹⁴ In tudi sam Škerlj do Pendejevega strokovnega dela ni izražal posebno kritičnih stališč, čeprav je od Ginija izvedel, da ga v Italiji bojda nimajo za »resnega znanstvenika.«¹⁵ Po vojni je Pende uspešno gradil svojo kariero. Zaradi prispevka k endokrinologiji mu je za las ušla celo Nobelova nagrada (Cassata, 2011).

TEŽA ŠTEVILA

Z nastopom fašizma, zlasti po letu 1927, ko je Mussolini v znamenitem govoru podprl maksimo za večjo rodnost, se je Italija izrazito usmerila k pronatalizmu, v svojem zanosu je odklanjala vse metode za preprečevanje rojstev in si močno prizadevala za zaježitev padanja italijanske rodnosti. Za idejno utemeljevanje tovrstnih politik so ponovno poskrbeli različni etablirani znanstveniki, poleg antropologov in zdravnikov, zagotovo statistiki in

12 V svoji monografiji je tudi podprl kritike, ki so jih v odnosu do jugoslovanskih antropologov naslovila Biasutti in Battaglia, torej da je teza o avtohtonosti dinarcev na Balkanu napačna (Canella, 1942).

13 BF UNILJ, Korepondenca Škerlj, pismo Pismo Matije Radičevića Božu Škerlju, 18. 5. 1947.

14 BF UNILJ, Škerlj, Medvojna leta in spomini, 212.

15 BF UNILJ, Škerlj, Medvojna leta in spomini, 212.

demografiji, med katerimi je kot predsednik evgeničnega združenja in vodja italijanske pronatalistične politike izstopal Corrado Gini.¹⁶ Čeprav je vsaj do leta 1938 v osredju italijanske demografske politike ostajal kvantitativni vidik prebivalstva in ne kvalitativni, so tudi demografi v svojih evgeničnih utemeljevanjih pogosto zahajali v vrednostne sodbe o različnih skupinah prebivalstva in ponekod izražali izrazito rasistični podton.

Sam Corrado Gini je, kakor ugotavljata Verginella in Israel, že na predavanju v Trstu leta 1911 zavzel izrazito rasistično stališče prav do Slovanov (Verginella, 2016). Njegov tekst je tedaj izzval burne reakcije. Prav tako Bruno Pašič sta se javnost in politika odzvali, ko je veliko zatem, v tridesetih letih spet načel podobna vprašanja, vendar tokrat v nekoliko spremenjenem tonu (Verginella, 2016; Israel 2010; Cassata, 2006). V svoji monografiji je namreč pripomnil, da napredek in ustvarjalnost v Trstu gre deloma pripisati prav mešanim zakonom s Slovani, Nemci in drugimi rasnimi elementi, čeprav se iz slednjih lahko po drugi strani razvijejo tudi določene patologije. Lokalni italijanski časopis *Il Piccolo* je nad tovrstnimi izvajanjem nezadovoljen, kar pa je izzvalo zbadljive (in presenetljivo navdušene) komentarje v slovenskem tisku. V *Jutru*, pod naslovom *Tržaški bastardi*, beremo: »Italijanski statistik prof. C. Gini piše [...] o Trstu, da je prebivalstvo močno mešano s slovanskimi, grškimi, levantskimi in nemškimi elementi. To prebivalstvo kaže fizične in psihične neskladnosti in motnje, kakor se dobivajo pri bastardi. Tak je vtis, ki ga napravljajo Tržačani na Italijane. 'Piccolo' protestira proti žalitvi z bastardi, priznava pa da tvorijo tržaško prebivalstvo res slovanski grški, levantski, nemški in še drugi elementi, ali vse to je tržaško italijanstvo nagloma asimiliralo. Učenjaki v stari Italiji se naslanjajo pri presoji tržaške narodnosti na istino, da je bilo od nekdaj v Trstu čistokrvnih Italijanov bore malo.«¹⁷ Slovenski časopis je očitno zadovolji že podatek, da je sloviti demograf v nasprotju prepričanjem lokalnih fašistov, sploh priznal prisotnost ne-asimiliranega slovanskega elementa v mestu, četudi je mešane zakone razumel kot bastardizacijo.

Običajno pa je slovenski tisk do italijanskih statistikov in njihove agresivne demografske politike pokazal bolj kritično držo.

Če je biološki rasizem namreč slovenske avtorje vendarle spomnil predvsem na nacistično Nemčijo, pa jih je pronatalizem asociral na Italijo. Še več. Zaradi jasne povezave z Mussolinijevo državo je pri nekateri liberalnih in socialističnih avtorjih pronatalizem izzval izrazito sovražnost.

»Obsedenost z rojstvi« so brali/videli le kot košček v mozaiku drakonske, ideološko zgrešene in hkrati do Slovanov sovražne Mussolinijeve politike (Petrič, 1934, Černe, 1937). Kakor je denimo razmišljala slovenska feministka Angela Vode: »Številčno močne družine najvstrajneje propagirajo fašistične države, ki jim prednjači Italija. Zadnje leto, ko je beda v Italiji dosegla višek, ko je Mussolini sam priznal polom gospodarstva, se je začela širokopotezna akcija: 'Imejmo več otrok!' [...] V Trstu so v splošni bolnici osnovali brezplačen ambulatorij za zdravljenje neplodnosti. Tržaška deželna uprava je uvedla stalne nagrade za svoje nameščence, da bi jim vzpodbudila voljo po čim večji družini. [...] Toda Italija je vendar preobljudena; čemu tedaj propaganda za porast prebivalstva?

16 Glede Ginijevega znanstvenega dela glej: Cassata, 2006.

17 Jutro, 19. 12. 1931: Tržaški bastardi, 2–3.

[...] Tu mora biti vsakomur jasno, da pomenja tako pisanje vojno napoved in da hoče Italija prav naše ozemlje» (Vode, 1997, 196–197).

Toda tako kot drugod tudi na Slovenskem ni bilo povsem enoznačnega pogleda na pronatalizem. Posebno katoliško usmerjene avtorje je skrbela t. i. »bela kuga«, torej zmanjševanje rodnosti zaradi splavov, kontracepcije in sterilizacije, zato so ukrepe za dvig rojstev vneto zagovarjali in v teh zagovorih so v nekaterih primerih tudi pohvalili italijansko demografijo.¹⁸ Celó liberalno usmerjeni Škerlj, ki je v zgodnjih tridesetih letih kot evgenik zagovarjal prisilne sterilizacije in svaril pred slepim pronatalizmom, katerega cilj je zgolj povečanje rodnosti brez ozira na »kvaliteto« prebivalstva, je kasneje, ko je bival v Rimu, občudoval rezultate italijanskega pronatalizma. Kakor je zapisal v svoj dnevnik: »v Rimu obvlada otrok sliko mesta, zlasti če primerjam v mislih z Dunajem ali celo Berlinom in Oslom [...] za narod ima po svoji biološki sili res bodočnost samo – vojske naj se ne gre! Korakati tu ne znajo [...], hodijo kakor čreda. Ampak z mirnim, tihim delom, z ekspanzijo s pomočjo rojstev, se morajo Italijani še daleč razširiti. In proti vzhodu naj ne silijo [...] Ampak – na zapad!«¹⁹

Na to spremembo v odnosu do pronatalizma bi lahko vplival prav Corrado Gini, s katerim si je konec tridesetih let Škerlj korespondiral. Sredi leta 1940 je nato slovenski antropolog izrazil bojazen, da bosta z Ginijem zaradi vojne prenehala sodelovati (Cergol, 2015) toda napetosti med Jugoslavijo in Italijo in kasnejša italijanska zasedba Ljubljane spóčetka niso skrhale njunih vezi. Ravno nasprotno je Škerlj slednjo izkoristil takoj za to, da je Ginija vprašal, če mu lahko priskrbi štipendijo za raziskovanje v Rimu predvsem z namenom, da se izpopolni v statistiki, ki jo kot antropolog zelo potrebuje.²⁰ V resnici, kot je Škerlj kasneje zapisal v svoj dnevnik, naj bi iz Ljubljane želel oditi vsled nevarnega političnega ozračja.²¹

V pismu, poslanem v začetku maja 1941, je nato Gini pokazal izrazito navdušenje nad italijansko zasedbo Ljubljane, in upal, da se je tudi Škerlj veselil političnih sprememb, ki naj bi še olajšale njuno sodelovanje in omogočale Škerlju bivanje v Rimu. Kmalu za tem je slovenskemu antropologu tudi res priskrbel asistentsko mesto na svojem inštitutu (*Instituto di scienze statistiche, demografiche ed attuariali*), kjer je Škerlj raziskoval tri mesece.²²

Po tem obdobju se Škerlj ni odločil, da bi v Rimu ostal dlje časa, saj si o Giniju po njunem osebnem srečanju ni ustvaril najboljšega mnenja. Italijanski statistik in evgenik se mu sicer ni zameril zaradi svojih političnih ali strokovnih stališč. Škerlj ga je namreč še vedno imel za odličnega znanstvenika, ampak zaradi osebnega značaja, predvsem odnosa, ki ga je gojil do kolegov, sodelavcev in podrejenih.²³

Po ponovnem prihodu v Ljubljano sta antropolog in demograf ostala v stiku vsaj še do aprila 1942, ko je med drugim Škerlj Giniju laskal, da je italijanska statistika, posebno

18 Slovenec, 15. 1. 1930: Tudi Italijani izumirajo, 2.

19 BF UNILJ, Škerlj, Medvojna leta in spomini.

20 BF UNILJ, Korepondenca Škerlj, Pismo Boža Škerlja Corradu Giniju, 23. 4. 1939.

21 BF UNILJ, Škerlj, Medvojna leta in spomini.

22 BF UNILJ, Korepondenca Škerlj, Pismo Corrada Ginija Škerlju, 6. 5. 1941 in 27. 5. 1941.

23 BF UNILJ, Korepondenca Škerlj; BF UNILJ, Medvojna leta in spomini.

pa njegova šola veliko bolj napredna kot nemška. Toda nujni odnosi so se med tem le nekoliko ohladili. Najverjetneje zato, ker Škerlj v dogovorjenem času ni končal študije na rimskem gradivu. Svoje so k rahljanju odnosov verjetno pripevale tudi vse bolj napete politične razmere in ideološka nesoglasja. Škerljevo neodobravanje glede Ginijeve sicer domnevno prej pasivne kot sovražne drže do Slovencev je mogoče razbrati iz kratkega odlomka v njegovem dnevniku: »Ko sem tu profesorju [Giniju] povedal o Rašici,²⁴ je bil prvi hip, se mi je zdelo, osupel; potem mi pa ni vedel drugega povedati kakor ‚ja, to je pa v Nemčiji‘ – Zdaj sem bil osupel jaz in sem odgovoril samo še –, ampak, tam so Slovenci ...‘ Pa kaj bi še dokazoval? V tej žalostni vlogi, ki jo danes igra Slovenec v svetu [...] nihče ne razume tožb in krivic.«²⁵ Škerlj je bil nad medlim odzivom Ginija očitno razočaran, ni mu pa v tistem trenutku oporekal. Po prihodu v Ljubljano se je vključil v odporniško gibanje.

Poleg Škerlja je v obdobju pred drugo svetovno vojno prenesljivo dobre stike z Ginijem gojil tudi Niko Zupanič.

Kot že uveljavljeni antropolog je Zupanič leta 1931 sodeloval na mednarodnem kongresu za proučevanje ljudstev v Rimu (*Congresso internazionale per gli studi sulla popolazione*), kjer je pritegnil Ginijevo pozornost. Med njima se je tako razvila dokaj živahna korespondenca, iz katere je razvidno, da se je italijanski demograf zanimal za Zupaničeva raziskovanja.²⁶ Gini je Zupaniča tudi povabil, da sprejme častni naziv dopisnika Odbora, kateremu je predsedoval.²⁷ Slovenski antropolog ni odklonil povabila za sodelovanje v ugledni italijanski instituciji, čeprav je sam v preteklosti kot angažiran politik večkrat izrazil kritična stališča do Italije (Muršič, 2009).

Zupanič in Škerlj najverjetneje nista bila edina slovenska intelektualca, s katerimi je Gini gojil prijateljstvo. Predstavljati si je mogoče, da je italijanski demograf imel poznanstva tudi med slovenskimi pravniki, saj je leta 1942, torej že v času okupacije, predaval na Pravni Fakulteti Univerze v Ljubljani.²⁸ Stike s slovenskim okoljem je nato iskal tudi po vojni (Muršič, 2009).

ZAKLJUČEK

Biološka utemeljevanja so se v obdobju italijanskega fašizma uspela prikrasti v različne znanstvene discipline, ki so v nacionalističnem zanosu poskušale ujeti italijanski značaj in smoter. Pri spretnem in kdaj manj spretnem jadrnanju med iskreno željo po znanstvenem napredku in hlapčevskem sledenju uradni politiki, med enostavnimi propagandnimi pamfleti in zapletenimi referenčno, metodološko in empirično podprtimi teksti, so italijanski antropologi predstavljali izjemno različne ideje o rasnih kategorizacijah, ki so zadevale

24 Leta 1941 so Nemci požgali Rašico iz maščevanja zaradi partizanskega napada.

25 BF UNILJ, Korespondenca Škerlj; BF UNILJ, Škerlj, Medvojna leta in spomini, 187.

26 SEM, Korespondenca Zupanič, Pismo Corrada Ginija Niku Zupaniču, 10. 4. 1932; Pismo Corrada Ginija Niku Zupaniču, 25. 5. 1932; Pismo Corrada Ginija Niku Zupaniču, 23. 6. 1932; Pismo Corrada Ginija Niku Zupaniču, 9. 11. 1932.

27 SEM, Korespondenca Zupanič, Pismo Corrada Ginija Niku Zupaniču, 23. 6. 1932.

28 Jutro, 5. 12. 1942: Predavanje italijanskega znanstvenika, 4.

tudi slovensko oziroma jugoslovansko prebivalstvo. Relativno pogosto so svoje raziskovalno zanimanje na Balkan umerjali tisti, ki so delovali (ali se rodili) v severo-vzhodnih italijanski univerzitetnih središčih (v Padovi, v Trstu). Nekateri med njimi so gojili stike z jugoslovanskimi antropologi, zlasti Škerljem. Njihove artikulacije se običajno niso opirale na nasilno retoriko in v presenetljivem nasprotju s takratnih fašističnim tiskom Slovencev/Jugoslovancev niso neposredno označevali za »manjvredno raso.« Toda to še ne pomeni, da k svojim izvajanjem niso dodajali politično motiviranih in jugoslovanski strani nenaklonjenih zaključkov. Jadranske rasne elemente so označevali kot sorodne italijanskim/mediteranskim in dobre, čeprav so s tem, ko so slovanske opredeljevali za tuje in nepomembne v regiji, potihem podpirali italijanske ekspanzionistične interese na Balkanu in Julijski krajini. Slovenski antropologi so tovrstna izvajanja spremljali in kdaj tudi citirali brez neposrednega odkritega nasprotovanja, čeprav so pri sebi gradili povsem drugačne pristranske antropološke argumentacije v politično korist jugoslovanstva. Lahko bi trdili, da so mukotrpne raziskave enih in drugih naposled izzvenele v prazno. Po drugi svetovni vojni so številni italijanski in slovenski rasni teoretiki še naprej uspešno gradili svoje akademske kariere, vendar so zvečine spremenili svoj raziskovalni fokus. Rasna antropologija s svojim merjenjem lobanj in klasifikacijo ras je namreč romala na smetišče zgodovine in znanosti. Danes se sodobnemu bralcu zdi nesmiselna, že skoraj smešna. Toda rasizem med tem še zdaleč ni zamrl, pač pa se samo potuhnil ter sedaj naprej gradi na drugih, zamotanih psevdoznanstvenih izmišljotinah.

DINARIC OR ADRIATIC RACE? ITALIAN SCIENTIFIC RACISM, NORTHERN ADRIATIC AND THE BALKANS

Ana CERGOL PARADIŽ

University of Ljubljana, Faculty of Arts, Aškerčeva 2, 1000 Ljubljana, Slovenia

e-mail: Ana.Cergol@ff.uni-lj.si

SUMMARY

By analysing anthropological scientific articles and monographic publications as well as correspondence and other ego-documents, this article poses the question of how Italian racial theorists, especially racial anthropologists, but also geographers, psychologists and demographers, mainly those who came from the North-Eastern Adriatic region, racially defined the Slavs.

Several Italian racial anthropologists, at least partially if not entirely, dedicated their research to the North-Adriatic region or the Balkans. Their interest in these regions was strengthened even before the First World War, especially with those authors who were born in the Austrian Littoral or worked at the Institute of Anthropology in Padua.

During the fascist period, Francesco Battaglia (1896–1958) devoted most of his research to such subjects. He was a professor at the University of Padua and head of the anthropological institute there, later he also taught comparative demography of races at the University of Trieste.

Battaglia's articulations were generally not dependent on violent rhetoric and, in a striking contrast to the then fascist press, did not directly refer to the Slovenes / Yugoslavs as an "inferior race". However, this does not mean that he made inappropriate politically-motivated statements that were unfavourable towards the Yugoslavs. Battaglia, contrary to other racial anthropologists in Yugoslavia, did not interpret Adriatic racial elements, in particular, the Dinaric race which was supposedly predominant in Yugoslavia, as indigenous, but imputed it to the (North) Italian space with his complex argumentations. He defined the allegedly racial-specific elements Slavic peoples had, however, as foreign, irrelevant to the region, and of non-Aryan descent.

An even more unfavourable position towards the Southern Slavs was stated in "La difesa della razza" – the leading Italian magazine on scientific ("Nordicist") racism. Especially during WWII, it emphasized that after the WWI in the Balkans, several state formations grew from nations that were not compatible racially or culturally – only Italy was able to discipline the area with its racial politics. Thus, it produced a direct biological excuse to propagate Italian expansionism. Similar arguments for the Italian dominance in the Balkans were put forth by the magazine "Geopolitica", published between 1939 and 1942 in Milan at the enthusiastic support of the Italian Minister of education, Giuseppe Bottai and the scientific initiative of the geographers Giorgio Roletta and Ernesto Massi from the University of Trieste.

Another influential representative of "Italian racial psychology", Mario Canella, defined some subsets of Slavs as biologically inferior, while the leading Italian demographer and eugenicist Corrado Gini developed an ambivalent attitude towards them.

The article also poses the question of how the Slovene scientific environment reacted to Italian scientific racism. Focusing on Slovene racial anthropologists, one could imply that Italian racial theory, with its emphasis on the “Mediterranean race”, did not impose as much fear at the beginning as the Nazi racial theory did. Nevertheless, the birth of the magazine “La difesa” attracted some critical attention among Slovene authors. Some of them also disputed the Italian pronatalism in fear that it was directed specifically towards them. However, this did not stop them to collaborate with Italian researchers, especially the demographer Corrado Gini.

Keywords: racism, racial anthropology, Slovene-Italian relations, fascism, North-Eastern Adriatic Region

VIRI IN LITERATURA

- BF UNILJ, Korepondenca Škerlj** – Biotehniška fakulteta, Univerza v Ljubljani (BF UNILJ), Knjižnica Oddelka za biologijo, korepondenca Boža Škerlja (korepondenca Škerlj).
- BF UNILJ, Škerlj, Medvojna leta in spomini** – BF UNILJ, Knjižnica Oddelka za biologijo, B. Škerlj, Medvojna leta in spomini na Dachau, Slekovec, D. (ur.) (Škerlj, Medvojna leta in spomini).
- Naša misel** – Omladinski kulturno-politični list. Ljubljana, 1935–1940.
- Novi list** – Trst, 1929–1995.
- Jutro** – Ljubljana, 1920–1945.
- SEM, Korepondenca Zupanič** – Slovenski Etnografski Muzej (SEM), Korepondenca Nika Zupaniča (Korepondenca Zupanič).
- Slovenec** – Ljubljana, 1873–1945.
- Slovenski dom** – Ljubljana, 1935–1945.
- Življenje in svet** – Ilustrirana revija za poljudno znanstvo, leposlovje in javno vprašanje. Ljubljana, 1927–1939.
- Almirante, G. (1940):** La nuova razza di Arsia, la città del carbone. La difesa della razza, 2, 13, 27–34.
- Antonsich, M. (1994):** La rivista »Geopolitica« e la sua infuolenza sulla politica fascista. Limes, 4, 269–278.
- Ash, M. G. et al. (2012):** The Nationalization of Scientific Knowledge in Nineteenth-Century Central Europe: An Introduction. V: Ash, M. & J. Surman (ur.): The Nationalization of Scientific Knowledge in the Habsburg Empire, 1848–1918. Basingstoke, Palgrave Macmillan, 1–29.
- A.U. (1942):** Slavi. La difesa della razza, 4, 3, 18–20.
- Battaglia, R. (1934):** Note di Antropologia etnica della Venezia Giulia e delle regioni dell'Adriatico orientale. Atti della accademia scientifica veneto-trentino-istrian, 24, 3, 75–107.
- Battaglia, R. (1939):** Slavi primitivi e slavi meridionali: fattori antropologici e geografici nella formazione della nazione jugoslava. Geopolitica, 1, 5, 275–286.
- Battaglia, R. (1941):** L'Europa danubiano-balcanica. V: Biasutti, R. et al. (ur.): Le razze e i popoli della terra. 1: Razze, popoli e culture, Europa. Torino, Unione Tipografico-Editrice Torinese, 746–807.
- Beer, M., Foa, A. & I. Iannuzzi (2010):** Leggi del 1938 e cultura del razzismo. Storia, memoria, rimozione. Roma, Viella.
- Biasutti, R. (1921):** Osservazioni antropologiche sui prigionieri di guerra dell'ex-Monarchia Austro-Ungarica (Croati, Sloveni, Ungheresi e Romeni). Atti Soc. Ital. Progr. Sc., XI Riunione, Trieste.
- Biasutti, R. (1941):** Le razze e i popoli della terra. Torino, Unione tipografico-editrice Torinese.
- Burgio, A. (ur.) (1999):** Nel nome della razza. Il razzismo nella storia d'Italia (1870–1945). Bologna, Il Mulino.

- Canella, M. (1942):** Razze umane estinte e viventi. Firenze, Sansoni.
- Cassata, F. (2006):** Il fascismo razionale. Corrado Gini fra scienza e politica. Roma, Carocci.
- Cassata, F. (2011):** Building the New Man. Eugenics, Racial Science and Genetics in Twentieth-Century Italy. Budapest, New York, Central European University Press.
- Catalan, T. (2015):** Linguaggi e stereotipi dell'antislavismo irredentista. V: Catalan, T. (ur.): Fratelli al massacro. Linguaggio e narrazioni della Prima guerra mondiale, Roma, Viella, 39–68.
- Catalan, T. (2018):** The Violence of Language. The Anti-Slavism in the Border Narratives after World War I. Oborožena meja: Politično nasilje v severnem Jadranu 1914–1941. Koper, 24.–25. 5. 2018 (povzetki).
- Cergol Paradiž, A. (2015):** Evgenika na Slovenskem. Ljubljana, Založba Sophia.
- Cipriani, L. (1941):** Il fattore razziale nelle vicende balcaniche. La difesa della razza, 4, 12, 9.
- Collotti, E. (1999):** Sul razzismo antisloveno. V: A. Burgio, A. (ur.): Nel nome della razza. Il razzismo nella storia d'Italia (1870–1945). Bologna, Il Mulino, 33–61.
- Černe, K. (1937):** Populacijska politika nekaterih držav. Ženski svet, 15, 118–119.
- Dainelli, G. (1922):** La Regione Balcanica. Sguardo d'insieme al paese e alle genti. Firenze, Società ed. »LA Voce«.
- Gillette, A. (2002):** Racial Theories in Fascist Italy. London, New York, Routledge.
- Israel, G. (2010):** Il fascismo e la razza. La scienza italiana e le politiche razziali del regime. Bologna, Il Mulino.
- Jezernik, B. (2009):** Antropolog, ki je ljudem meril glave. V: Muršič, R. et al. (ur.): Niko Zupanič, njegovo delo, čas in prostor: spominski zbornik ob 130. obletnici rojstva dr. Nika Zupaniča. Ljubljana, Znanstvena založba Filozofske fakultete, 23–73.
- Klabjan, B. (2007):** Slovanski teroristi: fašistična retorika in proces v Trstu leta 1930. Acta Histriae, 15, 1, 249–260.
- Landra, G. (1939):** Gli studi razziali nell'Europa Balcanica. La difesa della razza, 1, 19, 32–34.
- Landra, G. (1942):** Il razzismo italiano e il sud-est europeo. La difesa della razza, 5, 24, 4–6.
- Giuffrida Ruggeri, V. (1908):** Contributo all'antropologia fisica delle regioni dinariche e danubiane e dell'Asia anteriore. Archivio per la antropologia e etnologia, 38, 127–171.
- Graziani, F. (1941):** Serbi Megalomani. La difesa della razza, 4, 11, 6–8.
- Kacin Wohinz, M. (1990):** Prvi antifašizem v Evropi 1925–1935. Koper, Lipa.
- Muršič, R. et al. (ur.) (2009):** Niko Zupanič, njegovo delo, čas in prostor: spominski zbornik ob 130. obletnici rojstva dr. Nika Zupaniča. Ljubljana, Znanstvena založba Filozofske fakultete.
- Moses, A. D. & D. Bloxam (2011):** Genocide and Ethnic Cleansing. V: Bloxham, D. & R. Gerwarth (ur.): Political Violence in Twentieth-Century Europe. Cambridge, Cambridge University Press, 2011, 87–139.
- Perrone, A. (2014):** Mare nostrum e »Geopolitica«. Il mito imperiale dei geografi italiani. Diacronie. Studi di Storia Contemporanea: »Se creare è definire«, 4, 22. http://www.studistorici.com/2016/03/29/perrone_numero_25/ (30.6.2018).
- Petrič Karel, P. (1934):** Življenjska moč naroda. Zdravje: priloga Prerodu, 10. Ljubljana, 63.
- Pirjevec, J. (2016):** Benito Mussolini in Slovenci. Acta Histriae, 24, 4, 721–730.

- Pizzato, F. A. (2011/2012):** Corpi e nazione Italiana. Gli esordi dell'atropologia e il problema degli antenati barbarici (1871–1919). Diplomska naloga. Padova, Università degli Studi di Padova.
- Puccini, S. (1994):** Tra razzismo e scienza: l'antropologia fascista e i popoli balcanici. *Limes*, 2, 1, 283–294.
- Puccini, S. (1996):** Le immagini delle razze balcaniche nell'antropologia italiana tra le due guerre. *La Ricerca Folklorica*, 34, 59–70.
- Sergi, G. (1919):** Italia. Le origini. Milano, Torino, Roma, Fratelli Bocca Editori.
- Sluga, G. (2003):** Identità nazionale italiana e fascismo: alieni, allogeni e assimilazione sul confine nord-orientale italiano. V: Cataruzza, M. (ur.): *Nazionalismi di Frontiera: Incontri e Scontri di Identità sull'Adriatico Nordorientale 1850–1950*. Rubbettino, Soveria Mannelli, 171–203.
- Škerlj, B. (1928):** Kako naj razumemo dinarsko raso? *Geografski vestnik*, 4, 1–4, 34–55.
- Škerlj, B. (1934):** Človek: izbrana poglavja iz prirodozlovja človeka. Ljubljana, Založba tiskarne Merkur.
- Škerlj, B. (1937):** Rasna slika Jugoslavije. *Geografski vestnik*, 12–13, 156–169.
- Škerlj, B. (1939):** Rapporti di razza fra Jugoslavia e Italia. *La difesa della razza*, 2, 1, 47–48.
- Tedeschi, E. E. (1895):** Cinquanta crani di Rovigno d'Istria. *Atti della società romana di Antropologia*, 3, 198–213.
- Teschler-Nicola, M. (2006):** Volksdeutsche and Racial Anthropology in Interwar Vienna: The »Marienfeld Project«. V: Turda, M. & P. J. Weindling (ur.): »Blood and Homeland«. *Eugenics and Racial Nationalism in Central and Southeast Europe, 1900–1940*. Budapest, New York, Central European University Press, 55–82.
- Turda, M. (2010):** Race, Science, and Eugenics in the Twentieth Century. In: Bashford, A. P. & A. Levine (ur.): *The Oxford Handbook on the History of Eugenics*. New York, Oxford University Press, 62–79.
- Turda, M. & M. S. Quine (2017):** *Historicizing Race*. London, Oxford, Bloomsbury.
- Verginella, M. (2009):** Meja drugih: primorsko vprašanje in slovenski spomin. Ljubljana, Modrijan.
- Verginella, M. (2016):** Dokončni boj med »severnojadranskimi rasami« v iredentističnem in fašističnem diskurzu. *Acta Histriae*, 24, 4, 705–720.
- Vinci, A. M. (1997):** Il fascismo e la società locale. V: Valdevit, G. (ur.): *Friuli e Venezia Giulia. Storia del '900*. Gorica, Libreria Editrice Goriziana, 221–258.
- Vinci, A. M. (1992):** Trieste in Guerra. Gli anni 1938–1943. Trieste, Istituto regionale per la storia del movimento di liberazione nel Friuli-Venezia Giulia.
- Vode, A. (1998):** Spol in upor. Zbrana dela Angele Vode, I. knjiga. Ljubljana, Krtina.
- Vram, U. (1903):** Crani della Carniola. *Atti della società Romana di antropologia*, 9, 151–160.
- Volpato, C. (2000):** Italian Race Psychology during Fascism. *European Bulletin of Social Psychology*, 12, 2, 4–13.
- Zupanič, N. (1933):** K fiziotnični metamorfozi narodov s posebnim ozirom na Jugoslovane. *Etnolog*, 5/6, 64–78.